

EL PROBLEMA DE LA TRANSCRIPCIÓ DELS NOMS HEBREUS A LES FONTS MEDIEVALS

Jordi Gendra, Maria Rosa Planas, Maria C. Planas
XIV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Porreres, 2000

Segons Eduard Feliu en el seu treball «Mots catalans en textos hebreus medievals: Els dictàmens de Salomó Ben Adret», publicat a la revista *Call*, 1988-1989, l'alfabet hebreu, o sigui l'alefat, serveix malament per a la transcripció de sons del català o de qualsevol altra llengua no semítica. Un dels principals problemes és la manca de representació gràfica de les vocals, que es veu compensada per les *matres lectionis*. El sistema de les *matres lectionis* consisteix en la utilització de consonants amb un valor de símbol vocàlic. Aquest sistema s'inicià al voltant del segle X abans de Crist. Es van utilitzar en principi les consonants febles *vau*, *he* i *iod*. Aquest ús es va estendre ràpidament fins al punt de fer-ne un ús lliure que no tenia en compte l'origen etimològic. Vers el 600 aC, l'ús de les *matres lectionis* s'estabilitza amb les equivalències següents:

א	ו	י	ס
a / e / o	o / u	i	O

A l'època de la Misnà, segle II dC, el quadre d'equivalències queda fixat i és el sistema que trobarem durant l'edat mitjana. És el següent:

א***	ו**	י**	ס
A / e	o / u	i / e	a / e

* Pot tenir aquests valors tant a l'interior com al final de la paraula.

** Pot tenir aquests valors tant a l'interior com al final de la paraula.

*** A final de paraula.

Els textos aljamiats (hom anomena aljamaia els escrits en llengües romàniques i en caràcters hebreus o àrabs) no a pareixen vocalitzats segons el sistema de l'escola de Tiberiades, és a dir, amb la puntuació vocàlica (*grosso modo*, són els diferents sistemes de punts i guionet que es troben sota les consonants) que idearen els masorettes per evitar la confusió i les ambigüitats del text consonàntic tradicional de les escriptures i per facilitar la lectura dels poemes sinagogs. Els textos aljamiats usen les *matres lectionis*.

Alguns problemes que tot sovint trobam en relació amb els textos medievals provenen de la interpretació per part dels copistes d'un sistema vocàlic que no té representació gràfica clara. D'altra banda, quan un escriptor jueu transcriu en hebreu els sons vocals catalans també dubta a l'hora de triar la *matres lectionis* que ha de representar un so que és estrany a la seva llengua; aquest és el cas de la vocal neutra, que normalment és representada per àlef (א) i per iod (י). El sistema vocàlic català és representat de la manera següent (segons dades de l'obra: *Libro de cuentas de un pr estamista judío gerundense del siglo XIV*, transcrit per J. Casanoves Miró, M. Castells Criballés, S. García Albiol i J. M. Magdalena Nom de Déu. Publicat a la col·lecció *Judeo linguas marginales en Sefarad antes del 1492*. Textos I. Ed. Universitat de Barcelona, 1990):

So	Grafema hebreu	Grafema llatí	Exemple
[a]	ה / א	a	אברם (Abram) antr. שאלט (Salt) top.
[ɛ]	י / א	a, e	בונפד (Bonafed) antr. ביארט (Biert) top.
[e]	י / א	e	לגושטירה (Llagostera) top.
[i]	י / א	i, y	רמיש (Ramis) antr. למבילש (Llambills/ Llambilles) top.
[o] oberta	י / א / ו	o	שיגורדי (Sant Jordi) top. יצקוב (Jacob) antr.
[o] tancada	י / א / ו	o	גירונה (Girona) top. שמטוב (Semtob/ Sentou) antr.
[u]	זא / ו	u	גוליאן (Julià) antr. מונטפזיאן (Montfullà) top.
[æ]	א / י	a, e	קאלדיש (Caldes) top. אפריים (Effrahīm, Afraīm) antr.

El sistema tiberienc, a més dels signes per indicar les vocals plenes, utilitza un altre signe per assenyalar el so murmurat o l'absència de vocal, és el *xevà* (,), que en determinades posicions ha acabat determinant un timbre neutre. Hi ha diferents tipus de *xevà*.

א	א	א
א	א	א
/ɛ/	O oberta	/a/

El *xevà* en combinació amb altres signes, o sigui, el *xevà* compost, pot marcar el grau d'obertura vocàlica, com podem veure al quadre superior; és a dir, a causa d'una influència del parlar i del contacte amb altres llengües, l'espectre vocàlic de l'hebreu primitiu s'anà ampliant, i apareixeren noves formes per marcar-ho.

El tema de l'accent és un altre dels problemes que trobam a l'hora d'interpretar els noms hebreus. Per començar, la llengua hebrea té una sèrie de mots anomenats xegolats que tenen una vocal *_* (e oberta) com a vocal auxiliar. Una característica d'aquests mots és que són plans. A tall d'exemple:

*malk - מלך (rei); *sifr - ספר (llibre); *kuds - קדוש (sant)

L'escola tiberenca estableix l'accent en la darrer a síl·laba tal com la coneixem avui en dia:

$$C_{1V}C_{2V}C_{3V}'$$

Aquest fenomen obeeix a dues causes:

a) Per raons etimològiques: *salámu > [שָׁלוֹם_xalóm]

La paraula *salámu és un antic nominatiu que posteriorment perd la vocal final.

b) Per raons d'escola: *kátaba > *kátab > כתב

*kátibu > *kátib > כותב

Hem parlat exclusivament i de manera molt sintètica dels problemes que presenta la transcripció dels sons vocàlics i també l'accent. Els escriptors que desconeixien l'hebreu es devien trobar amb grans dificultats a l'hora de transcriure els noms jueus; això es reflecteix en les múltiples variacions de grafia que es donen en un mateix nom. Això sumat al fet que dins l'onomàstica jueva que ens ha arribat trobam noms de tradició àrbiga o noms hebreus arabitzats, noms de tradició romànica o en què simplement es barreja un element semític i un o més elements romànics, complica encara més la interpretació d'aquests antropònims.

Com interpretaven les vocals o absències de vocals els escriptors cristians? Com representaven gràficament els sons guturals que no existien en català? Aquestes són algunes de les moltes qüestions que ens plantejarem a l'hora d'enfrontar-nos amb aquestes llargues i tot sovint contradictòries llistes nominals.

D'altra banda, com escrivien els seus propis noms els jueus contemporanis? De quina manera transcrivien els sons romànics i els topònims propis de la regió catalana?

De tot això en parlarem tot seguit, ni que sigui per mostrar un camí desèrtic on manquen estudis comparatius.

Segons diu David Romano, el sistema onomàstic dels jueus catalans és patronímic, el nom d'una persona de gènere masculí és format per dos elements: el prenom més el nom del pare. Posa com a exemple Abraham Mosse, construcció que correspon a la forma hebrea Abraham ben Moshé = Abraham fill de Moshé. Però és un fet freqüent que sovint hi trobem un cognom, que es transmet de generació en generació, d'origen romànic (Saporta, Desforn) i que, moltes vegades, és indicatiu d'origen (un topònim). D'altra banda, en algunes làpides de Girona, estudiades per Fidel Fita, trobam la combinació de tots aquests elements. Com per exemple en la sepultura de Salomó fill de Rabí Judà de Mercadell, en què el darrer element, Mercadell, designa un barri de Girona del segle XIII.

Una altra dificultat afegida que assenyalava Santiago Sobrequés és la duplictat de noms que tenien alguns jueus. Un nom vulgar, llatinitzat, i un altre d'hebreu que apareix en

les signatures de documents jurídics. Cita com a exemple alguns documents del segle XI: un Judà *que vocant Vivas*; un Achim *que vocant Zento* i un Natanael *que vocant Dodatus*, tots ells de l'any 1011. Aquesta pràctica també es repeteix en se gles posteriors: un Samuel *qui alio nomine vocatur Brafayre* (a. 1259). I al·ludeix a les grans figures de la literatura jueva catalana: Mossé bar Nahman (Bonastur de Porta); Jacob ben Mahir (Profet Tibbon), Bonet Bonjorn (Jacob ben David ben Jomtob). Tot sovint, aquest doble nom pot ser una simple traducció o adaptació del nom hebreu, com és el cas de Bonet Bonjorn (= Xem Tov), però a vegades la qüestió no és tan senzilla.

Si bé alguns noms romànics són simples traduccions del primigeni nom hebreu (ex.: Bendit o Benet (Baruj), Perfecte (Maïr), Astruc (Feliç)), alguns noms són corrupcions de les formes hebrees, que per analogia fonètica acabaven en formes perfectament romanitzades i que responien a un significat. Aquest deu ser el cas de la forma Bonjuà o Bonjudà, que probablement provenia d'un ben Judà.

Tot seguit passam a comentar alguns exemples per explicar el que hem dit fins ara. En primer lloc, mitjançant les llistes nominals de jueus que apareixen en al *Corpus d'antropònims mallorquins del segle XIV*, de Joan Miralles, percebrem els problemes amb què es trobaven els copistes cristians a l'hora de transcriure els noms hebreus.

El cas del nom Abram אַבְרָהָם, en què les lletres de l'alefat: àlef, bet, reix, he i mem formen un nom de gran tradició semítica, el trobarem representat de la manera següent:

CALL 1 (1339) el copista presenta característiques cultes:

ABRAHAM

ABRAM

La presència de la h assenyala una influència culta, més que un allargament vocàlic.

La segona forma és la que correspon a la transcripció exacta.

CALL 2 (1350) el copista és menys il·lustrat però més fidel a la fonètica:

ABRAM

EBRAM

La segona forma indica que la vocal inicial era neutra.

DOC. 3: ABRAHAM (Abraham de Caldes), ABRAM (Abram Asmies Cabrit)

Cal no confondre aquest antropònim amb el nom Amram אַמְרָן, de tradició persa.

CALL 1 (1339): ABRAFFIM, ABRAHĪM

Forma arabitzant d'Abraham.

CALL 2 (1350): ABRAFIM, EBRAFIM, BEN BRAFIM

Comparem ara la grafia del nom en un document inèdit, a partir d'ara ens referirem a DOC. 3, escrit en hebreu aljamiat, de l'Arxiu de Girona. La data correspon al període (1392-1400) i correspon a la venda de seients d'una sinagoga de Perpinyà, en què apareix una llarga llista nominal amb les transaccions corresponents. La llista, inèdita per ara, ha estat transcrita i traduïda per Jordi Gendre.

La forma gairebé exclusiva és ABRAM: Abram Amies Cabrit, Abram Vidal, Abram de Kaslar, Abram Bonafós. És a dir, reflecteix fidelment el nom tradicional hebreu.

El nom EFRAĪM אֶפְרַיִם (àlef, fe, reix, iod, iod i mem) apareix de la manera següent:

CALL 1 (1339): EFFRAHĪM

CALL 2 (1350): AFRAĪM, FRAĪM

Observem la neutralització de la primera vocal, i també el fals tall en el registre del Call 2 (Selamó Fraïm). La h de Call 1 pot indicar l'allargament de la vocal a.

DOC. 3: EFRAIM

Les formes registrades són: Efraim Xelomó. Una vegada més, es correspon amb la forma hebrea.

El nom Moshe משה, sin o xin i he) presenta una gran varietat en les representacions gràfiques:

CALL 1: Majoritàriament la forma MOSSÉ. Dues o tres vegades la forma MOXÍ (forma diminutiva) i MUSSA (Abram ben Mussa; Fàraig ben Mussa). Tant les formes Moxí com Mussa són considerades formes aràbigues.

CALL 2: No apareix la forma MOSSÉ; en canvi tenim MUSE (Marduhay ben Muse, Muse Duran), MUSA (Susó ben Musa), MOXÍ i esporàdicament la forma MUXÍ, amb tancament de la o àtona.

Segons la forma etimològica, el nom no havia d'accentuar-se en la darrera síl·laba, ja que és paraula plana. El segon tema que s'ha de tenir en compte és el de la palatal xin, que apareix sempre representada com a fricativa sonora alveolar (s) o sorda (ss). Únicament en la forma diminutiva Moxí ens apareix el fonema palatal etimològic. Possiblement es degué transcriure amb doble essa (per representar el so fricatiu palatal, potser pronunciat més relaxat) per la influència de la vocal següent, que pot ser una e neutra, si és paraula plana, no així en el cas de Moxí, en què la vocal alta anterior i aclareix molt millor el so palatal (Recasens, «Pas a fricativa palatal», pàg. 278, *Fonètica descriptiva del català*).

En el DOC. 3 la transcripció que apareix és MOIXE, amb el fonema fricatiu palatal sord.

Isaac יצחק (iod, tsade, het, cof) (Itsajq):

CALL 1: ISSACH

CALL 2: ISAC

DOC. 3: ISSAC (Issac Salomo Nasan)

En aquest cas és palesa la coincidència entre Call 1 i el doc. 3; en ambdós la presència d'una grafia de doble essa indica que la percepció de l'escritura de Call 1 s'acosta més a la forma semítica, en què el so /ts/ africacat es representaria amb la doble ss.

Cohén כהן (cof, he, nun) (kohen)

CALL 1: COHÉN

CALL 2: COHÉ

DOC. 3: COHEN (Bonet Cohen)

Hem d'observar la pèrdua de la nasal final en Call 2, que reflecteix tal vegada una evolució típica del català (Aron/ Aróh) (Hayon/Hayó).

Josep יוסף (iod, vau, sàmec, pe) (Iosef)

CALL 1: JUCEFF

CALL 2: YUSEF

DOC 3: IOSEF

La grafia de Call 1 reflecteix una influència llatinitzant, amb representació J; en canvi Call 2 transcriu més bé la fonètica correcta del nom, així com la veim reflectida en el Doc. 3, en què la iod, es correspon amb la i. La sàmec no és interpretada com un so sord, sinó com a essa sonora, llevat de Call 1, en què, una altra vegada, es nota la influència llatina.

Aaron (àlef, he, reix, nun) (A'ron)

CALL 1: AARON, HARON

CALL 2: AHARON, ARON, BEN HAROH, BEN HARON

DOC. 3: 0

Les grafies de Call 1 i Call 2 representen ben clarament el problema que representava l'escritura de les consonants guturals i aspirades, que en alguns casos de vien interpretar com un allargament vocàlic (Aharon). Observam també, a través de la grafia, la no neu-

tralizació de la v ocal inicial àtona (contràriament al cas de Abram/Ebram). Pensam que aquest manteniment de la a inicial àtona és deu a la immediatesa de l'aspirada he (lleu grau d'aspiració). A Call 1 trobam el nom Mossé Ben Aron i també el nom Mag aluff Ben Barahon. Evidentment ambdós noms pro venen d'Aron, el primer, amb la partícula ben (de l'hebreu 'fill de') i el segon amb dues partícules Ben i Bar (de l'ar ameu 'fill de') en què es reitera la filiació, *Magaluf fill del fill d'Aron.

Haïm / Hayim (het, iod, iod, mem) (haiim)

CALL 1: BEN ~~HA~~YÏN, HAYN

CALL 2: HAÏM, HEÏM, HAYÏM, HEYÏM

DOC. 3: HAIIM (Haiim Bonfill) , HAIM (Astruc Haim)

Opina Jordi Gendre que la forma llatina Vidal, que trobam en molts de noms de jueus medievals, respon a la traducció del nom Haïm, en què la doble iod pro voca l'allargament vocàlic de la i. La vocal a de la primera síl·laba, en què la consonant aspirada pràcticament devia passar desapercibuda, es neutralitza, la qual cosa provoca la grafia Heïm, amb e.

JUDÀ () (iod, he, vau, dàlet, he) (Iudà)

CALL 1: ~~TA~~HUDA, JUHA (BONJUHA)

CALL 2: YAHUDA, YAHUDE, YEHUDA, YEHUDE, YUDÀ

DOC. 3: IEHUDA (Xem Tob Iehuda)

Les múltiples v ariants gràfiques que presenta el nom Judà són una mostra ben representativa de la confusió que sor gia davant les formes aspirades (en altres documents observam la presència de la f (Iafuda) per repr esentar l'aspirada he). A banda d'això hem d'observar la palatalització inicial que es produeix en entr ar en contacte la iod amb la v au, suprimint l'aspirada feble he. Jaume Riera Sans atr ibueix al «lleisme de la parla catalana pròpia de Mallorca» aquest fenomen, però tenint en compte l'etimologia aquesta conc lusió no sembla tan clara. Més a viat, pot tractar-se d'una influència llatina. A més, Riera Sans accentua els Ieudà, Jafudà, i Yahudà, cosa que es contradiu amb la grafia que trobam a Call 2, en què la v ocal final és representada tant per a com per e, fet que demostra que de via pronunciar-se com a àtona. I en aquest cas Yahuda, Jafuda no s'haurien d'accentuar . Recordem el cas de Torre Llafuda (Menorca), que reflecteix l'accentuació correcta del mot.

Salomó (xin, làmed, mem, he) (Xelomó)

CALL 1: ~~S~~ALAMÓ

CALL 2: SALAMÓ, SELAMÓ, SELEMÓ, SELEMON

DOC. 3: XELOMO (Xelomo de Moril; Xelomo Astruc Duran)

En primer lloc, hem de comentar que la fricati va palatal sorda etimològica (xin) probablement per influència del llatí passa a [s] en posició inicial. Tant a Call 1 com a Call 2 les vocals interiors són neutres, la qual cosa fa que la grafia variï entre e i a. L'accent recau a la síl·laba final, en què a Call 2 apareix una n també d'influència llatina. El Doc. 3 presenta la grafia més acostada a l'etimologia, amb fricativa palatal sorda inicial.

Xem Tov (= Bon nom) (Xem Tov) (xin, mem, tet, vau, bet)

CALL 1: 0 שַׁמְטוֹב

CALL 2: SENTÓ (Abram ben Sentó), SENTOU

DOC. 3: XEM TOB IEHUDA

El nom hebreu Xem Tov es representa a Call 2 amb [s] inicial, tal vegada per analogia amb Salomó. La fr icativa labiodental sonora es con verteix en la v ocal posterior [u] en posició final. Com sempre, la grafia que més s'acosta a l'etimologia és la de Doc. 3.

Bonjorn; Bondia (Iom Tov) (iod, vau, mem, tet, vau, bet)

CALL 1: BONDIA יוֹמְטוֹב

CALL 2: BONDIA, BONDIE, BONYORN

DOC. 3: BONDIA (Bondia Boniac)

El nom Iom Tov apareix traduït des de ben antic, com demostra l'absència de la forma semítica i, en canvi, la presència de la forma romànica a les tres llistes. Probablement una forma híbrida entre Xem Tov i Iom Tov seria la forma que apareix a Call 2 *Yentó* (Isac Yentó), en què probablement l'escrivà no va saber interpretar el nom que li deien i feu la seva pròpia composició prenent elements dels dos noms.

Samuel (xin, mem, vau, àlef, làmed) (Xemuel)

CALL 1: SAMUEL, SAMUELL

CALL 2: SAMUEL, SEMUEL

DOC. 3: XEMUEL (Xemuel Bendit)

Una vegada més trobam la influència llatina, que converteix el so palatal sor d de la xin en s (fricativa sorda). La primera vocal és neutra, ja que la grafia oscil·la entre a/e.

Jacob (iod, ain, cof, vau, bet) (Iacob)

CALL 1: IACOB

CALL 2: YACOP, YECOP

DOC. 3: IAKO (Iako Astruc), IACO

Com en el cas de Jucef, la grafia de Call 1 reflecteix una influència llatinitzant, amb representació J i la B final, en canvi Call 2 transcriu més bé la fonètica correcta del nom, amb l'ensordiment final amb P; en el Doc. 3, la iod es correspon amb la -i catalana.